

Farkas Zoltán

A társadalmi hálózat fogalma és fő típusai – intézményes szociológiai felfogásban

Absztrakt: E tanulmányban a társadalmi hálózat fogalmára és típusaira vonatkozó elméleti felfogást egy átfogó társadalomelméleten belül fejtem ki, amelyet az intézményes szociológia elméletének nevezek. Figyelembe véve a társadalmi viszonyokat, valamint a társadalmi kapcsolatokon belül a szoros és a laza kapcsolatokat, a társadalmi csoporttól (és az egyesüléstől) megkülönböztetem a társadalmi hálózatot. Eszerint a társadalmi hálózat intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és laza társadalmi kapcsolataik összessége. Majd figyelembe véve a laza társadalmi kapcsolatokon belül a partneri és a hűségi kapcsolatokat, különbséget teszek a partnerségi és a hűségi társadalmi hálózat között.

Kulcsszavak: társadalmi hálózat, társadalmi kapcsolat, partnerségi társadalmi hálózat, hűségi társadalmi hálózat

Bevezetés

A társadalmi hálózatokra a szociológiában főleg a társadalmi hálózatelemzés hívja fel a figyelmet. A társadalmi hálózatelemzés legjellemzőbb vonásának ezen irányzat képviselői azt tekintik, hogy a hálózatelemzés a cselekvők közötti társadalmi viszonyoknak vagy kapcsolatoknak, e viszonyok vagy kapcsolatok mintázatainak az elemzésére helyezi a hangsúlyt, és a társadalmi viszonyokból vagy kapcsolatokból magyarázza a cselekvők társadalmi magatartását és általában a társadalmi jelenségeket (pl. Crossley és Edwards 2016: par. 3.4–3.5; Degenne és Forsé 2010: 2–3; Freeman 2004: 2–3; Singh 2019: 765–768; Wasserman és Faust 1994: 4–10; Wellman 2002: 82; Wellman és Berkowitz 1988: 3–4).

A társadalmi hálózatelemzés egyes képviselőinek a felfogása szerint a társadalmi hálózatelemzés nem egy sajátos társadalomelmélet, hanem a társadalmi viszonyok vagy kapcsolatok, illetve a társadalmi struktúra empirikus kutatására szolgáló sajátos módszerek készlete, de a hálózatelemzés magában foglal a társadalmi élet struktúrájára vonatkozóan egy sajátos elméleti irányultságot is (Scott 2009: 36–37). Felfogásom szerint ez a hálózatelemzési irányultság, illetve a kialakulóban lévő hálózatelemzés részben nem megfelelően elemzi a társadalmi viszonyokat és kapcsolatokat, valamint azok működését. Ez az általános hiányosság főleg abból adódik, hogy a hálózatelemzésben nem tesznek világos különbséget az emberi viszonyokon és kapcsolatokon belül a – fogalmaim szerint – nem-társadalmi (érzelmi, közösségi, testiségi stb.) és a társadalmi természetű viszonyok és kapcsolatok között. Másrészt abból, hogy nem tesznek világos különbséget a társadalmi viszonyok és a társadalmi kapcsolatok között, és homályban hagyják az emberek közötti azon tartós társadalmi összefüggéseket, amelyeket én társadalmi viszonyoknak nevezek, különösen a külsőleges (az egybeesési és az ellentétes) társadalmi viszonyokat. Márpedig az egyének (és csoportok) társadalmi magatartását, a közöttük megfigyelhető társadalmi kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket alapvetően a – fogalmaim szerinti – társadalmi viszonyok határozzák meg.

Természetesen találunk kísérleteket a hálózatelemzésben az emberi viszonyokon és kapcsolatokon belül az előző bekezdésben említett különbségek fogalmasítására, de – ismereteim és nézetem szerint – elméleti szempontból nem kielégítő eredménnyel. Úgy tűnik, hogy az emberek közötti viszonyok és kapcsolatok különböző fajtáinak a kifejezésére főleg a gyenge kötések és az erős kötések (Granovetter 1973) közötti megkülönböztetést használják az empirikus hálózatelemzésekben, azonban e fogalmak elméleti tisztázatlanságuk ellenére tettek szert kiemelkedő népszerűsége (erről lásd Farkas 2013: 168–170). Másik példával élve, Martin (2009: 11) különbséget tesz a társadalmi viszony és a társadalmi kapcsolat fogalma között, de nézetem szerint nem igazán jelentős szempontból. Felfogása szerint két egyén közötti kapcsolat az annak megfelelő konkrét cselekvéseket foglalja magában; ezzel szemben a közöttük lévő viszony az adott egyének bármely tulajdonságát jelölheti, függetlenül attól, hogy e tulajdonságok cselekvésekkel járnak vagy nem.

A fent említett problémák összefüggnek azzal, hogy a kialakulóban lévő hálózatelemzés nem illeszkedik egy viszonylag általánosabb, illetve egy általános társadalomelméletbe, amelyben e problémák megoldhatók lennének. Nézetem szerint, adott fogalmak bizonyos értelmű meghatározása és/vagy alkalmazása a szociológiában elméleti szempontból főleg azzal indokolható, hogy az adott fogalmak következetesen illeszkednek egy viszonylag

általánosabb vagy egy általános elméletbe, és az adott elméleten belül hatékonyan alkalmazhatók a társadalmi jelenségek magyarázatában és/vagy leírásában. E tanulmány jelentősége főleg nem önmagában van, hanem abban, hogy a társadalmi hálózat fogalmára és fő típusaira vonatkozó elméleti felfogást egy átfogó szociológiai társadalomelméleten belül fejtem ki, amelyet az intézményes szociológia elméletének nevezek. Ezért gyakran kell majd hivatkoznom *Társadalomelmélet* című munkám (a továbbiakban *TE*) eddig megjelent egyes köteteire és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet korábban tárgyalt és e tanulmányban használt fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell a tanulmány megfelelő értelmezéséhez.

A *TE* tizedik fejezetében részletesen foglalkoztam a társadalmi viszonyokkal, valamint meghatároztam a társadalmi kapcsolat fogalmát, és különbséget tettem a társadalmi kapcsolatok fő típusai között (Farkas 2013: 19–171). Ebben a tanulmányban, a tanulmány első (következő) részében, a laza társadalmi kapcsolat fogalmával összefüggésben határozom meg a társadalmi hálózat fogalmát; majd a második részben a laza társadalmi kapcsolatok fő típusainak megfelelően megkülönböztetem egymástól a partnerségi és a hűségű társadalmi hálózatokat.

A társadalmi hálózat fogalma

A hálózatelméletben, illetve a hálózatelemzésben a társadalmi hálózatot általában úgy határozzák meg, mint bizonyos viszonyok vagy kapcsolatok, és e viszonyokkal vagy kapcsolatokkal egymáshoz fűzött cselekvők összességét (pl. Borgatti és Halgin 2011: 1169; Borgatti és Lopez-Kidwell 2011: 49; Castells 2010: 501; Knoke és Kuklinski 1982: 12; Lei 2018: 141; Wasserman és Faust 1994: 9, 20). Például Scott (2009: 123) meghatározása szerint a társadalmi hálózat „közvetlen és közvetett kapcsolatok (*contacts*) sajátos mintázata, amelyet a cselekvők képesek fenntartani egymással”. Ferguson (2013: 257) szerint „a társadalmi hálózat az egyének különféle csoportjai közötti kapcsolatok vagy cserék halmazát foglalja magában, pontosan meghatározva, hogy ki kivel lép kölcsönhatásba”. Viszont Fuhse (2015: 16) a kultúrával összefüggésben határozza meg a szóban forgó fogalmat, és úgy tekint „a társadalmi hálózatokra, mint relációs elvárások mintáira, amelyek megjelennek és módosulnak a kommunikációs események során, és amelyek irányítják a kommunikáció sorozatát”.

Miután a társadalmi csoport fogalmát máshol (Farkas 2021a) már tárgyaltam, felvetem a kérdést, hogy mi a különbség, illetve milyen szempontból célszerű különbséget tenni a társadalmi csoport és a társadalmi hálózat között. Például Molm (2014: 474) szerint a társadalmi csoportok kollektív cselekvők, amelyek egyetlen egységként cselekszenek (pl. szervezetek vagy munkacsoportok), a hálózatok viszont kettős viszonyok összefüggő készletei (pl. családi hálózatok vagy szervezeti hálózatok). Borgatti és Halgin (2011: 1169) felfogása szerint a társadalmi csoport tagsága és határai elvileg meghatározottak. Ezzel szemben, a társadalmi hálózatnak nincsenek természetes határai; a hálózat határait a kutató jelöli ki azáltal, hogy meghatározza a vizsgálatba bevont cselekvők körét.

Lin (2001: 35–38) a formális szervezetek és a társadalmi hálózatok között tesz különbséget, a társadalmi struktúra formalizáltsága szempontjából. Felfogása szerint a formális

szervezet olyan hierarchikus struktúra, amelyet alkotó helyzetek között hatalmi (*authority*) viszonyok vannak, és a magasabb szintű helyzetekben lévők hatalma kiterjed bizonyos erőforrások ellenőrzésére és használatára. Az ilyen struktúrára jellemző az általános hajlam arra, hogy a helyzetek eloszlása piramis formát képezzen; azaz a magasabb szintű helyzetekben kevesebb cselekvő található, így a hatalom viszonylag kevés helyzetre és kevés cselekvőre összpontosul. A szervezetekkel szemben – a szóban forgó szerző szerint – a társadalmi hálózatokban kevésbé formalizált a társadalmi struktúra; azaz a formalizáltság nem jellemző vagy kevésbé jellemző a hálózatokon belüli helyzetekre, a szabályokra és a hatalom eloszlására.

Ebben a tanulmányban a társadalmi viszonyokra és a társadalmi kapcsolatokra, valamint az e viszonyokat és/vagy kapcsolatokat létrehozó szabályokra tekintettel teszek különbséget a társadalmi csoportok és a társadalmi hálózatok között. Megjegyzem, hogy a mai hálózatelemzésben az említett szempontból nem tehetnek egyértelmű különbséget a szóban forgó létezők között, mert – mint a *TE* tizedik fejezetében már említettem – a hálózatelemzésben a társadalmi viszony (*social relation*) és a társadalmi kapcsolat (*social relationship*) kifejezések jellemzően egy fogalmat jelölnek, és azonos – elméletileg nagyrészt tisztázatlan – valóságos létező kifejezésére szolgálnak; valamint a hálózatelemzésben gyakran a társadalmi viszony és a társadalmi kapcsolat kifejezésekkel azonos értelemben használják az összefüggés vagy a kapcsolat, illetve az érintkezés és a kötés (*connection, contact, tie*) kifejezéseket is (Farkas 2013: 33). Singh (2019: 768) is figyelemre méltónak tartja, hogy a hálózatelemzésben „nem tesznek fel sem a hálózatelemzők, sem a hálózati cselekvők olyan kérdéseket, amelyek megkérdőjelezhetik a társadalmi kötések (viszonyok vagy kapcsolatok – F. Z.) magától értetődő megértését”.

Az intézményes szociológia elméletében elvileg egyértelmű különbséget tettem a társadalmi viszony és a társadalmi kapcsolat fogalma között. Meghatározásom szerint a társadalmi viszony intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. Eszerint a társadalmi viszonyok (mint érdekvizonyok és társadalmi erőviszonyok) tényszerű létezők, amelyeket – más tényezőkkel összefüggésben – intézmények hoznak létre, illetve határoznak meg. A társadalmi viszony fogalma az intézményes szociológia elméletének központi fogalma, ezért a *TE* tizedik fejezetében igen részletesen foglalkoztam a társadalmi viszonyokkal (Farkas 2013: 19–157). A társadalmi kapcsolatok viszont tudati és normatív természetű létezők, elemi alkotórészeit tekintve elvárásokból és kötelezettségekből épülnek fel. A fent említett fejezetben adott meghatározásom szerint a társadalmi kapcsolat kifejezett vagy hallgatóságos megegyezés által kialakított kölcsönös elvárás és elkötelezettség adott egyének között abban a vonatkozásban, hogy elősegítik egymás érdekeinek az érvényesítését (Farkas 2013: 158). Ebben a felfogásban a társadalmi kapcsolatok nem azonosak az emberek közötti kapcsolatokkal, az előbbieket csak az egyik fajtáját vagy típusát képezik az emberek közötti, különböző természetű (társadalmi, közösségi, testiségi, érzelmi) kapcsolatoknak.

A társadalmi kapcsolatokon belül különbséget tettem a szoros és a laza társadalmi kapcsolatok, valamint – az utóbbiakon belül – a partneri és a hűségi kapcsolatok között (Farkas 2013: 159–171). Eszerint belső fedezetű intézmény kialakítása révén szoros

társadalmi kapcsolatot hozhatnak létre az adott egyének egymás között, amely más szempontból azonossági társadalmi viszony formájában is létezik. Erkölcsi szabályok, pontosabban intézményes társadalmi erkölcs kialakítása révén úgynevezett laza társadalmi kapcsolatot hozhatnak létre az adott egyének egymás között.¹ A laza társadalmi kapcsolatokon belül, a normatív egyenlőség vagy egyenlőtlenség, illetve a mellérendeltség vagy a fölé- és alárendeltség szempontjából megkülönböztettem egymástól a partneri kapcsolatot és a hűségi kapcsolatot. A partneri társadalmi kapcsolat olyan laza mellérendeltségi kapcsolat, amelyben a felek normatív egyenrangúak, és amelyet együttesen kialakított erkölcsi szabályok hoznak létre. A hűségi társadalmi kapcsolat olyan laza fölé- és alárendeltségi kapcsolat a hűdíjazó és a hűdíjas között, amelyet döntően a hűdíjazó által kialakított, de a másik fél által egyetértően elfogadott erkölcsi szabályok hoznak létre.

1. ábra. A társadalmi csoport és a társadalmi hálózat közötti megkülönböztetés

Társadalmi kapcsolatok	Szoros kapcs.		Laza kapcsolatok
Társadalmi viszonyok	Külsőleges (egybeesési vagy ellentétes)	Belsőleges (azonossági)	Kvázi-viszonyok (azonossági)
Szerveződési formák	Társulás	Egyesülés	Társadalmi hálózat
	Társadalmi csoport		

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. ábrán a társadalmi csoport és a társadalmi hálózat közötti fogalmi megkülönböztetést szemléltetem, itt még eltekintve a társadalmi hálózat két fő típusa közötti megkülönböztetéstől. Az ábra úgy értelmezendő, hogy egy adott szerveződési forma (társulás, egyesülés vagy hálózat) fölötti kifejezésekkel jelölt létezők (társadalmi viszonyok és/vagy kapcsolatok) képezik az adott szerveződési forma legfőbb alkotórészeit. Máshol adott meghatározásom szerint a társadalmi csoport rendszerbe szerveződött társadalmi intézmények, valamint ezen intézmények érvényességi körébe eső, és az adott intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi viszonyaik összessége (Farkas 2021a: 66). Tehát a társadalmi csoport tagjait társadalmi viszonyok – az egyesülésben emellett szoros társadalmi kapcsolatok – fűzik egybe. A társadalmi viszonyok szerint különbséget tettem a társadalmi társulások és a társadalmi egyesülések között. A társulásokat alkotó külsőleges társadalmi viszonyok – amelyek jellemzően lehetnek egybeesési vagy ellentétes viszonyok – társadalmi kapcsolatok formájában elvileg nem léteznek. A társadalmi egyesüléseket alkotó belsőleges és azonossági társadalmi viszonyok azonban társadalmi kapcsolatok, pontosabban szoros társadalmi kapcsolatok formájában is léteznek. Az egyesülésen belüli azonossági társadalmi viszonyok és szoros

¹ Az intézmény fogalmáról és az intézmény fedezete fogalmáról lásd Farkas 2010a: 282–285; a belső fedezetű intézmény és az intézményes erkölcs fogalmáról lásd Farkas 2010b: 24–29; a társadalmi intézmény és az intézményes társadalmi erkölcs fogalmáról lásd Farkas 2010b: 86–90.

társadalmi kapcsolatok rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg az adott egyének között.²

Felfogásom szerint a laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi kapcsolataik nem társadalmi egyesülést (mint társadalmi csoportot), hanem társadalmi hálózatot alkotnak. *A társadalmi hálózat intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és laza társadalmi kapcsolataik összessége.* Eszerint a társadalmi hálózat a társadalmi egyesüléshez képest lazább szerveződési forma. Azonban az elmélet engedményes szintjén a valóságos társadalmi hálózatot tekinthetjük úgy, mintha tökéletlen társadalmi egyesülés lenne, amelyben tökéletlen szoros társadalmi kapcsolatok és részben azonossági társadalmi viszonyok (elméleti szempontból csak kvázi-viszonyok) fűzik össze az egyéneket.³

A társadalmi hálózatelemzésben társadalmi hálózatnak gyakran a vizsgált egyének (vagy más cselekvők) és kapcsolataik összességét nevezik. Eszerint a hálózaton belül lehetnek olyan alhálózatok, összetevők vagy alakzatok (pl. klikkek, láncok, párok) és elszigetelt cselekvők, amelyek között nincsenek kapcsolatok (pl. Borgatti és Halgin 2011: 1169; Scott 2009: 101–103). Viszont a szóban forgó kifejezés általam használt értelmében a társadalmi hálózatot csak azok az egyének (mint tagok) alkothatják, akiket közvetlenül vagy közvetve laza társadalmi kapcsolatok fűznek a hálózat valamennyi más tagjához.

A *TE* tizedik fejezetében is rámutattam arra, hogy intézményes erkölcs legalább három egyén és felülről is korlátozott számú egyén (általában legfeljebb közel húsz fő) körében alakulhat ki (Farkas 2013: 161–162). Eszerint társadalmi hálózatot – a hálózat tagjait tekintve – legkevesebb három egyén alkothat. Az előbb említett felső korlát viszont nem jelenti azt, hogy társadalmi hálózatok a valóságban csak az egyének ilyen szűk (legfeljebb közel húsz fő) körében jöhetnek létre. A viszonylag kisebb hálózatok ugyanis alkotórészei lehetnek egy átfogóbb hálózatnak, az egymást részben átfedő kisebb hálózatokban egyszerre két vagy több hálózathoz is tartozó egyének közötti laza társadalmi kapcsolatok révén.

A fent említett fejezetben volt szó arról is, hogy a társadalmi kapcsolat olyan kölcsönhatást határoz meg a felek között, amelyben egymás érdekeinek megvalósulását szándékosan segítik; az egyik fél szándékosan hat pozitívan a másik fél szükségletkielégítésének társadalmi előfeltételeire, és viszont. Azonban a laza társadalmi kapcsolatok esetében a szándékosan pozitív társadalmi hatás és kölcsönhatás erkölcsi szabályokban csak általánosságban szabályozott, konkrétan szabályozatlan (Farkas 2013: 159–163). Ebből következően: a társadalmi hálózaton belüli laza társadalmi kapcsolatok adott érdekek érvényesítésére aktualizálódnak, az általuk meghatározott szándékosan pozitív társadalmi hatások és kölcsönhatások alkalmoszerűek az egyének között, és egy átfogó csere keretében valósulnak meg. A társadalmi hálózat tagjai közötti társadalmi kölcsönhatások jellemzően olyan csereszerű kölcsönhatások, ahol az egyik fél részéről a pozitív hatás és a másik fél

² Az előbb hivatkozott tanulmányhoz képest a társadalmi egyesülésekkel egy másik tanulmányban foglalkozom részletesebben: Farkas 2022.

³ Az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintjének a megkülönböztetéséről lásd Farkas 2010a: 84–86. E szintek megkülönböztetésével felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy mikor igyekszünk elméletileg következtetéseket lenni, és mikor teszünk engedményeket a következtetesség rovására annak érdekében, hogy közelebb jussunk az összetett társadalmi valósághoz.

részéről a viszonzás általában nem közvetlenül, hanem időben elhúzódva, hosszabb távon valósul meg, egy „általánosított csere” keretében (Eisenstadt és Roniger 1980: 52–66). Azonban a fentebb említett engedmény árán – amely szerint a társadalmi hálózatra úgy tekintünk, mintha tökéletlen társadalmi egyesülés lenne – a társadalmi hálózatról feltételezhetjük, hogy tagjai részben képesek a társadalmi együttműködésre, érdekeik egymás között összehangolt érvényesítésére.

A társadalmi hálózatok fő típusai

A partnerségi társadalmi hálózat

Az előző részben a társadalmi hálózatelemzésben általánosan elfogadott felfogástól eltérő értelemben határoztam meg a társadalmi hálózat fogalmát, és a továbbiakban ilyen értelemben használom a szóban forgó kifejezést. Ha érdeklődési körünket a társadalmi élet szférájára, illetve a társadalmi természetű viszonyokra és kapcsolatokra korlátozzuk, a hálózatelemzés empirikus kutatási módszerei a felfogásom szerinti társadalmi kapcsolatok, azaz – a társadalmi egyesületek mellett – a társadalmi hálózatok kutatására a legalkalmasabb. A társadalmi hálózatelemzés széles körű irodalma rámutat arra, hogy a társadalmi hálózatok a valóságban igen változatosak lehetnek (pl. Scott 2009: 100–122). Így a társadalmi hálózatok következőkben megkülönböztetendő fő típusai a valóságban általában nem tiszta formájukban léteznek.

Fentebb is hivatkoztam arra, hogy a *TE* tizedik fejezetében különbséget tettem egyik szempontból a szoros és a laza társadalmi kapcsolatok között, a másik szempontból – a laza kapcsolatokon belül – a partneri és a hűségi társadalmi kapcsolatok között (Farkas 2013: 159–171). Az 1. táblázatban ennek megfelelően különböztetem meg egymástól egyrészt a társadalmi egyesületet (mint társadalmi csoportot) és a társadalmi hálózatot, másrészt – a hálózatot tekintve – a partnerségi és a hűségi társadalmi hálózatot.

1. táblázat. A társadalmi kapcsolatok fő szerveződési formái

Kapcsolatokat létrehozó szabályrendszer szempontjából	Normatív egyenlőség szempontjából	
	Mellérendeltségi kapcsolatok alkotják	Fölé- és alárendeltségi kapcsolatok alkotják
Szoros társadalmi kapcsolatok alkotják	<i>Társadalmi egyesülés</i>	–
Laza társadalmi kapcsolatok alkotják	<i>Partnerségi társadalmi hálózat</i>	<i>Hűségi társadalmi hálózat</i>

Forrás: saját szerkesztés

Máshol (Farkas 2021a: 72–76), a társadalmi egyesülés tárgyalásánál rámutattam arra, valamint fentebb is említettem, hogy belső fedezettű intézmények kialakítása, és ily módon szoros társadalmi kapcsolatok és azonossági társadalmi viszonyok létrehozása révén az egyének társadalmi egyesülést hozhatnak létre. Az egyesülésen belüli szoros társadalmi kapcsolatok a normatív egyenlőség vagy egyenlőtlenség szempontjából elvileg mellérendeltségi kapcsolatok, amelyekben a felek jogosultságai és kötelezettségei egymás között kiegyenlítették. A társadalmi egyesülésekkel e tanulmányban érdemben nem foglalkozom. Az alábbiakban a laza társadalmi kapcsolatokat tartalmazó hálózatokon belül teszek különbséget – a normatív egyenlőség vagy egyenlőtlenség szempontjából – a partnerségi és a hűségi hálózatok között.

A partnerségi társadalmi hálózat együttesen kialakított intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott partneri társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és partneri társadalmi kapcsolataik összessége.

A TE tizedik fejezetében láthattuk, hogy a partneri társadalmi kapcsolatok olyan laza mellérendeltségi kapcsolatok, amelyekben a felek normatív egyenrangúak, és amelyeket együttesen kialakított erkölcsi szabályok hoznak létre. Rámutattam arra, hogy milyen körülmények között valószínű partneri társadalmi kapcsolatok kialakulása, azaz milyen körülmények között valószínű, hogy partnerségi társadalmi hálózat jön létre (Farkas 2013: 163–165). Eszerint partnerségi társadalmi hálózat viszonylag a legnagyobb valószínűséggel olyan egyének körében jöhet létre, akik között egybeesési társadalmi viszonyok vannak, akik emellett jelentős társadalmi erővel rendelkeznek egymás vonatkozásában és akik között a társadalmi erőviszonyok megközelítőleg kiegyenlítették.

Mint fentebb említettem, a partnerségi hálózat erkölcsi szabályait az adott hálózat tagjai együttesen alakítják ki és tartják fenn. Ezért elvileg egy adott egyének a hálózat valamennyi tagjához (laza) társadalmi kapcsolattal kell kötődnie ahhoz, hogy ő is az adott partnerségi hálózathoz tartozzon. Tehát a partnerségi társadalmi hálózat legtisztább formája az úgynevezett hálózati klikk. A szociológiai irodalomban klikknek – a legszélesebb körben elfogadott és szűkebb felfogása szerint – az egyének olyan összességét nevezik, amelyben valamennyi egyént (kölcsönös) kapcsolat fűz a klikk valamennyi más tagjához, és amely valamennyi egyént magában foglal, aki eleget tesz az előbbi követelménynek (pl. Borgatti, Everett és Johnson 2013: 183; Burt 1982: 37–38; Freeman 1996: 174; Martin 2009: 27; Scott 2009: 114–115). Megjegyzem, hogy felfogásom szerint a társadalmi klikk elvileg lehet társadalmi egyesülés vagy partnerségi társadalmi hálózat, attól függően, hogy az adott egyéneket szoros vagy laza társadalmi kapcsolatok fűzik össze. Azonban a valóságban a nem formális társadalmi egyesülések és a partnerségi társadalmi hálózatok többnyire nehezen különböztethetők meg egymástól.

Az előző bekezdésben említett szigorú elméleti felfogáshoz képest a társadalmi valóság empirikus kutatásában (és mindennapi megismerésében) lehetünk jóval engedékenyebbek abban a tekintetben, hogy a partnerségi társadalmi hálózatban egy adott tagnak legalább hány taghoz és milyen formában kell (laza) társadalmi kapcsolattal kötődnie. A partnerségi társadalmi hálózat határait empirikusan meghúzhatjuk például a következő két követelményre tekintettel: (1) a hálózat valamennyi tagját legalább két partneri

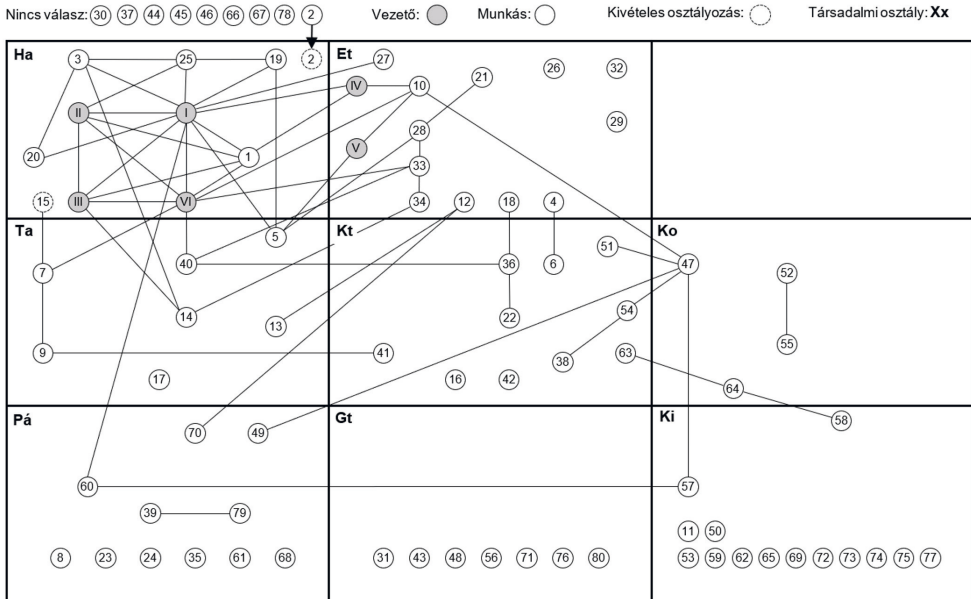
társadalmi kapcsolat fűzze a hálózat más tagjaihoz; (2) egyik tag sem lehet olyan hálózati helyzetben (un. metszőpontban), hogy csupán az ő kilépésével vagy kizárásával az adott hálózat két vagy több olyan hálózatra vagy párra szakadna, amelyek között egyáltalán nem lenne partneri társadalmi kapcsolat (Scott 2009: 107–108).

Fentebb említettem, hogy társadalmi hálózatot – a hálózat tagjait tekintve – legkevésbé három egyén alkothat, tehát csupán két egyén partnerségi társadalmi hálózatot sem alkothat. Azonban két egyén közötti személyes partneri kapcsolat is lehet társadalmi szempontból – azaz a szóban forgó egyének érdekei érvényesítése szempontjából – jelentős. Bár az ilyen kvázi-társadalmi kapcsolatra csak az elmélet eklektikus szintjén lehetnénk tekintettel, az empirikus kutatásban esetleg érdemes tekintettel lenni. A felső korlátot tekintve, partnerségi társadalmi hálózat elvileg tiszta formájában általában az egyének viszonylag szűk köre (legfeljebb húsz fő) által alkotva jöhet létre. A társadalmi valóság empirikus kutatásában (és mindennapi megismerésében) azonban lehetünk ebből a szempontból is jóval engedékenyebbek. Azaz tekintettel lehetünk arra, hogy a viszonylag kisebb partnerségi hálózatok alkotórészei lehetnek egy átfogóbb partnerségi hálózatnak, az egymást részben átfedő kisebb hálózatokban egyszerre két vagy több hálózathoz is tartozó egyének közötti partneri társadalmi kapcsolatok révén.

A társadalmi hálózatelemzésben a hálózatok szemléletes ábrázolási formája az úgynevezett szociogram vagy hálózati diagram, amely a cselekvőket és társadalmi viszonyait vagy kapcsolataikat ábrázolja. A 2. ábrán egy gépipari forgácsoló üzem hálózati diagramját láthatjuk, a társadalmi helyzetek, illetve a – máshol (Farkas 2019: 106–110) tárgyalt – társadalmi osztályok szerint ábrázolva az adott üzemben dolgozó 80 gépi munkás, öt művezető és az üzemvezető közötti laza társadalmi kapcsolatokat. A szóban forgó kutatásban a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok szerint soroltam be az egyéneket a különböző társadalmi osztályokba. Ezek a viszonyok összefüggnek a társadalmi kapcsolatokkal, és a besorolás során figyelembe vettem a laza társadalmi kapcsolatokat is, de a kutatásban lényegében véve nem a hálózatelemzés kutatási módszereit alkalmaztam (az adott üzemről és a kutatásról lásd Farkas 2021b).⁴

4 Az említett ábra a kölcsönös választásokat mutatja, a következő kérdésekre adott válaszok alapján. A munkásoknak feltett kérdés, amely a munkások közötti kapcsolatok felmérésére irányult, a következőképpen hangzott: „Ha a jelenlegi körülmények között Önt bízna meg az üzem munkáskollektívájának összeállításával, kiket venne bele legszívesebben a kollektívába munkatársnak. Az üzem teljesítménybéres dolgozói közül lehet választani tetszőleges számú személyt.” A társadalmi kapcsolatok felmérésébe bevontam az üzem vezetőin kívüli vezetőket is a gyáregységben belül, de itt az üzemen kívüli vezetőktől eltekintek. A munkásoknak feltett kérdés, amely a munkások vezetőkhöz fűződő kapcsolatainak a felmérésére irányult: „Ha cserék történnének a gyáregység és az üzem vezetésében, kiknek az irányítása alatt dolgozna továbbra is a legszívesebben a jelenlegi vezetők közül? A gyáregységvezetőtől a művezetőkig megnevezhet tetszőleges számú személyt.” Az üzemvezetőnek és az öt művezetőnek feltett kérdés, amely a munkások vezetőkhöz fűződő kapcsolatainak a felmérésére irányult, megegyezett a munkásoknak feltett első kérdéssel (a „munkatársnak” szó nélkül). A vezetők közötti kapcsolatok feltérképezésére a következő kérdés irányult, azonban e kérdés itt csak az üzemvezető és a művezetők közötti kapcsolatok felmérése szempontjából érdekes: „Ha cserék történnének az üzem és a gyáregység vezetésében, kikkel dolgozna együtt továbbra is a legszívesebben a jelenlegi vezetők közül? A gyáregységnél jelenleg is vezető beosztásban lévő személyek közül megnevezhet tetszőleges számú személyt, beleértve a csoportvezetőket, művezetőket, osztályvezetőket, üzemvezetőket, műszaki vezetőket és a gyáregységvezetőt.”

2. ábra. Egy gépipari forgácsoló üzem hálózati diagramja

Forrás: Farkas 2021b. Jelmagyarázat: Ha = Hatalmi osztály, Et = Erős tolerált osztály, Ta = Támogatott osztály, Kt = Közepes tolerált osztály, Pá = Pártolt osztály, Ko = Korlátozott osztály, Gt = Gyenge tolerált osztály, Ki = Kiszolgáltatott osztály

Ebben az üzemben a legjelentősebb társadalmi klikket négy vezető és egy munkás alkotja {I, II, III, VI, 1}. Emellett több három főből álló klikk is található az üzemben, amelyek kapcsolódnak az előbb említett klikkhez, például az {I, II, 25} és az {I, 25, 19} klikk. Ha a fent említett empirikus követelményeket vesszük figyelembe, és emellett feltételezzük, hogy a partnerségi társadalmi hálózatot csak azok az egyének alkotják, akik nagy általános társadalmi erővel rendelkeznek (az ábrán a felső sorban található), e hálózatba tartoznak a hatalmi helyzetben lévő egyének, valamint az erős tolerált helyzetben lévő egyének közül a IV-es sz. vezető és a 10-es sz. munkás. (A rövidség kedvéért itt eltekintek attól a két munkástól [2. és 15.], akiket nagyrészt nem a kapcsolatokra vonatkozó kérdésre adott válaszok, hanem más információk alapján soroltam a partnerségi társadalmi hálózatba és a hatalmi társadalmi osztályba.) Ha azonban feltételezzük, hogy a támogatott társadalmi helyzetben lévő egyének közül az 5-ös sz. munkást is partneri társadalmi kapcsolatok fűzik az 1-es sz. vezetőhöz és a 19-es sz. munkáshoz, az említett munkás tagsága révén már az V-ös sz. vezetőt, valamint a 28-as és a 33-as sz. munkást is a partnerségi társadalmi hálózatba sorolhatjuk. Megjegyzem, hogy az így körülhatárolt hálózatban belül egyik tag sincs olyan hálózati helyzetben, hogy kilépésével vagy kizárásával az adott hálózat két vagy több olyan hálózatra vagy párra szakadna, amelyek között egyáltalán nem lenne (laza) társadalmi kapcsolat. A szóban forgó tágabb hálózaton kívül az adott üzemben valószínűleg nem jött létre más partnerségi társadalmi hálózat.

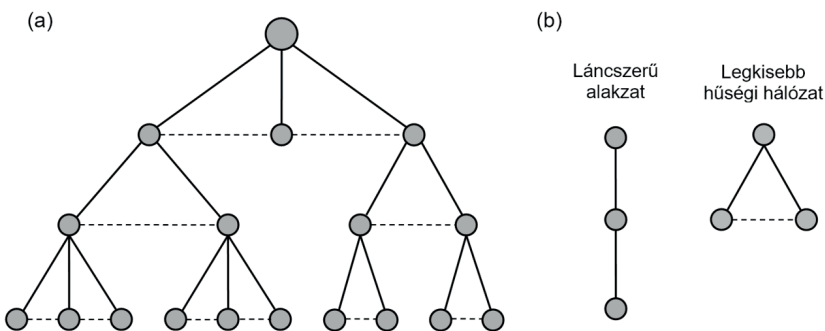
Fentebb említettem, hogy az elmélet engedményes szintjén a valóságos társadalmi hálózatot tekinthetjük úgy, mintha tökéletlen társadalmi egyesülés lenne. Ezzel az engedménnyel a partnerségi hálózatokhoz képest a hűségi társadalmi hálózatok esetében nagyobb mértékben eltérünk az elmélet elvont szintjétől. A hűségi társadalmi hálózat ugyanis nemcsak abból a szempontból különbözik a társadalmi egyesüléstől, hogy az előbbin belüli kapcsolatokat nem (belső fedezetű) intézmények hozzák létre, hanem abból a szempontból is, hogy nem együttesen kialakított szabályok hozzák létre.

A hűségi társadalmi hálózat döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók által kialakított intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott hűségi társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és hűségi társadalmi kapcsolataik összessége.

A *TE* tizedik fejezetében rámutattam arra, hogy a hűségi társadalmi kapcsolatok olyan laza fölé- és alárendeltségi kapcsolatok a hűdíjazó vagy hűdíjazók és a hűdíjasok között, amelyeket döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók által kialakított, de a hűdíjasok által egyetértően elfogadott erkölcsi szabályok hoznak létre (Farkas 2013: 164–168). Eszerint a hűségi hálózaton belüli társadalmi kapcsolatok normatíve egyenlőtlen, fölé- és alárendeltségi kapcsolatok, amelyekben megkülönböztethetjük a hűdíjazót vagy hűdíjazókat és a hűdíjasokat, és a hálózat tagjainak a jogosultságait és kötelezettségeit döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók határozza/határozzák meg.

A fentebb hivatkozott helyen rámutattam arra is, hogy milyen körülmények között valószínű hűségi társadalmi kapcsolatok kialakulása, azaz milyen körülmények között valószínű, hogy hűségi társadalmi hálózat jön létre. Eszerint hűségi társadalmi hálózat hatalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének körében alakulhat ki, amennyiben az adott egyének érdekei összeegyeztethetőek, ahol a hatalommal rendelkező egyének lesznek a hűdíjazók, a hatalmi függésben lévők a hűdíjasok. A hűdíjazók hatalmuknál fogva bizonyos társadalmi javakhoz, hűségi adományokhoz juttatják a hűdíjasokat, akik ennek ellenszolgáltatásaként általában hűséggel és viszonylag széles körű szolgáltatásokkal tartoznak.

3. ábra. A piramis-szerűen felépült és a legkisebb hűségi társadalmi hálózat

Forrás: saját szerkesztés

A hűségi társadalmi hálózat legtisztább formája a piramis-szerűen felépült hálózat, amit a 3/a ábrán szemléltetnek.⁵ A hálózati hierarchia csúcán fő hűdíjazóként állhat egyetlen egyén vagy egy partnerségi társadalmi hálózat. Döntően a fő hűdíjazó alakítja ki a közvetlenül alatta lévő hűdíjasokra vonatkozó elvárásokat és kötelezettségeket, de – figyelembe véve a hűdíjasok érdekeit – részben kifejezésre juttatva magával a hűdíjazóval szemben támasztható elvárásokat és az általa vállalt kötelezettségeket is. A fő hűdíjazó kialakíthatja az alsóbb szintű hűdíjasokra vonatkozó elvárásokat és kötelezettségeket is; azonban rendszerint feljogosítja a közvetlenül alatta lévő és a további hűdíjasokat is arra, hogy mint alsóbb szintű hűdíjazók – a fő hűdíjazó által megszabott korlátok között – viszonylag önállóan is létrehozzanak hűségi kapcsolatokat. Ily módon a hűdíjazók és hűdíjasok számos szintje jöhet létre, a legalsó szintű hűdíjasokig, akik hűdíjazóként már nem játszanak szerepet. A hűdíjasok egyetértően elfogadják az így kialakult elvárásokat és kötelezettségeket, valamint rendszerint ennek megfelelően viselkednek, amennyiben az ily módon létrejött hűségi kapcsolatok kedvezőbb körülményeket teremtenek számukra érdekeik érvényesítéséhez, mint azok a körülmények, amelyek között e kapcsolatok nélkül lennének. Tehát a hűségi társadalmi hálózatban végül is kialakul egy közös kultúra, de a hűségi hierarchiában azonos szinten lévő egyének között elvileg nincsenek közvetlen társadalmi kapcsolatok (a fő hűdíjazó kivételével, ha az egy partnerségi hálózat).

A fentebb említett fejezetben rámutattam arra, hogy a hűségi társadalmi kapcsolat klasszikus formája a hűbérúr és a hűbéres közötti hűbéri kapcsolat a feudális társadalomban, amely azonban – az adott kor összetett emberi viszonyainak és kapcsolatainak megfelelően – nem csupán társadalmi természetű kapcsolat volt (lásd pl. Bloch 2002: 170, 182, 206; Mann 1986: 391; Weber 1987: 261–262). Így a piramisszerűen felépült hűségi társadalmi hálózat részben hasonló a feudális társadalom hűbéri kapcsolatainak és viszonyainak a felépítéséhez. A legfőbb különbség a szóban forgó két szerveződési forma között az, hogy a feudális társadalomban a hűbérurak és a hűbéresek közötti kölcsönhatások szabályozása nagyrészt intézményes formát öltött. Tehát ennyiben közöttük már nemcsak a fogalmaim szerinti hűségi kapcsolatok, és nemcsak e kapcsolatoknak megfelelő kvázi-viszonyok, hanem tényszerű társadalmi viszonyok is létrejöttek.

Az általam hűségi társadalmi hálózatnak nevezett valóságos létezőt általában patronus-kliens rendszernek, patronálási rendszernek vagy hálózatnak nevezik a mai társadalomtudományi irodalomban. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a patronus-kliens rendszer fogalmában tisztázatlan, hogy e rendszert elvileg a fogalmaim szerinti laza társadalmi kapcsolatok vagy társadalmi viszonyok alkotják.⁶ Meglehetősen széles körű társadalomtudományi irodalom foglalkozik a patronus-kliens kapcsolatokkal vagy viszonyokkal, valamint a patronus-kliens rendszerek jellemző vonásaival, a kialakulásukat meghatározó tényezőkkel és következményeikkel (pl. Arriola 2009; Eisenstadt és Roniger 1980; Jiang 2018; Kitschelt és Wilkinson 2007; Martin 2009: 195–216, 224–231; Sekeris 2011).

5 Például Martin (2009: 200) hasonlóan szemlélteti az úgynevezett patronálási kapcsolatokból felépült piramist. Grindle (2012: 19) az úgynevezett patronus-kliens rendszert vagy patronálási rendszert szemlélteti hasonlóan, de ábrázolása szerint egy patronushoz tartozó kliensek között is van kapcsolat.

6 Az elmélet engedményes szintjén nagyrészt én is elmosom a határt a laza társadalmi kapcsolatok és a társadalmi viszonyok között, amikor azt állítom, hogy engedményes szinten a valóságos társadalmi hálózatot tekinthetjük úgy, mintha tökéletlen társadalmi egyesülés lenne, amelyben tökéletlen szoros társadalmi kapcsolatok és részben azonossági társadalmi viszonyok fűzik össze az egyéneket.

Például Egorov és Sonin (2011) szerződéselméleti modellje azt támasztja alá, hogy diktatórikus politikai környezetben a diktátor fő szempontja az alárendeltek kiválasztása során nem az alkalmasság, hanem a hűség; tehát a diktátor szakmailag középszerű, de hűséges alárendeltek alkalmaz, mert a szakmailag alkalmasabb alárendeltek veszélyeztetnék hatalmának fenntartását. Grindle (2012) számos ország kormányzati és közigazgatási (valamint katonai) szervezeteiben történetileg vizsgálta a hűséget előnyben részesítő kinevezési eljárásokat, amelyek részben a patronálási rendszerek következményeinek tekinthetők, részben e rendszerek kialakításában játszhatnak jelentős szerepet. Viszonylag széles körben elfogadott az a felfogás, amely szerint a modernizációnak és a demokratikus politikai rendszer kialakulásának elkerülhetetlen következménye a patrónus-kliens viszonyok és rendszerek jelentőségének csökkenése. Azonban az is nyilvánvaló, hogy ilyen viszonyok és rendszerek – azaz a fogalmaim szerinti hűségi társadalmi hálózatok – a demokratikus politikai rendszerrel rendelkező társadalmakban is léteznek (pl. Eisenstadt és Roniger 1980; Kitschelt 2007; Theobald 1992; Keefer és Vlaicu 2008).

A hűségi társadalmi hálózat fentebb felvázolt hierarchikus felépítése formailag hasonló a hierarchikusan felépített társadalmi szervezet intézményes felépítéséhez is, de a szóban forgó két szerveződés elvileg lényegesen különbözik egymástól. Mint már említettem, a hűségi hálózatban döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók által kialakított erkölcsi szabályok elvileg laza társadalmi kapcsolatokat hoznak létre a hálózat tagjai között, amelyek társadalmi viszonyok formájában nem léteznek. A társadalmi szervezet esetében viszont az e tekintetben intézmények kialakítására jogosult (az adott szervezeten kívüli és/vagy belüli) egyének intézmények kialakítása révén tényszerű és összetett társadalmi viszonyokat hoznak létre a szervezet tagjai között. Azonban egyrészt a valóságban nincs éles határ döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók által kialakított erkölcsi szabályrendszer által létrehozott hűségi társadalmi kapcsolatok és az alárendeltek szempontjából külső fedezettű (részben nem-formális) intézmények által létrehozott társadalmi viszonyok között. Másrészt a társadalmi szervezet intézményes hierarchiájával párhuzamosan, illetve attól részben eltérően, bizonyos mértékben kialakulhat egy hűségi társadalmi hálózat is, főleg a különböző szintű vezetők egy részét, de esetleg a (nem vezető) beosztottak egy részét is magában foglalva.

A társadalmi szervezetekben a szóban forgó hálózatot alkotó hűségi társadalmi kapcsolatok főleg annak révén jönnek létre – mint a *TE* tizedik fejezetében (Farkas 2013: 166–167) említettem –, hogy a felsőbb szintű vezetők nagyrészt hűségi adományokként ítélik oda az alsóbb szintű vezetői állásokat, és – az erről érdemben döntő vezetők – esetleg a jelentősebb (nem vezető) beosztotti állások egy részét is. Fentebb már utaltam néhány kutatásra a megbízhatóság vagy hűség előnyben részesítéséről, a szakmai alkalmassággal szemben. Itt Corriveau (2018) elemzésére hivatkozom, amely szerint a hatalmi helyzetben lévő egyének bizonyos körülmények között megbízható, hűséges beosztottakra tartanak igényt. Ezért a beosztottak kinevezése során a szakmai alkalmasság mellett vagy esetleg azzal szemben figyelembe veszik a jelöltek várható megbízhatóságát vagy hűségét is. Viszonylag nagyobb mértékben jellemző lehet az adott társadalmi szervezet intézményes hierarchiájának összefonódása a hűségi társadalmi hálózattal abban az esetben, ha a felső vezetők a formális intézmények szerint is szabadon választhatják ki az alsóbb szintű vezetőket és esetleg a nem vezető beosztottakat is. Például nagyrészt a mai demokratikus politikai rendszerrel

rendelkező országokban is jellemző, hogy az állami szervezetek legfelső vezetői maguk választhatják ki közvetlen beosztottaikat, ami lehetővé teszi azt, hogy hozzájuk hűséges (vezető vagy nem vezető) beosztottak kerüljenek kinevezésre (Grindle 2012: 18–19).

Mint fentebb már említettem, társadalmi hálózatot – a hálózat tagjait tekintve – legkevésbé három egyén alkothat. Tehát a legkisebb hűségi társadalmi hálózatot három egyén alkotja, amelyben döntően a hűdíjazó alakítja ki a szabályokat, e szabályokat a két hűdíjas egyetértően elfogadja, de az utóbbiak között elvileg nincs közvetlen társadalmi kapcsolat. Érdekes azonban megemlíteni, hogy a háromfős hűségi hálózat mégis különbözik a háromfős láncszerű kapcsolati alakzattól, ahogyan azt a 3/b ábrán szemléltettem. Láncszerű alakzatot alkotó egyének és laza társadalmi kapcsolataik – felfogásom szerint – nem alkotnak társadalmi hálózatot, így hűségi társadalmi hálózatot sem. A rövidebb vagy viszonylag hosszabb láncszerű kapcsolati alakzatok elvileg úgy foghatók fel, mint párok sorozatai. Ugyanakkor – mint a *TE* tizedik fejezetében is említettem – egy-egy párban az adott két egyén további egyénektől elkülönülten csupán személyes bizalmon alapulva alakíthat ki megegyezést abban a vonatkozásban, hogy elősegítik egymás érdekeinek az érvényesítését; azaz a szóban forgó két egyén elvileg nem alakíthat ki olyan szabályrendszert, amelyet én intézményes társadalmi erkölcsnek nevezek (Farkas 2013: 162). Mindazonáltal két egyén közötti személyes hűségi kapcsolat is lehet társadalmi szempontból – azaz a szóban forgó egyének érdekei érvényesítése szempontjából – jelentős, a kvázi-hűdíjazó szempontjából esetleg nagymértékben jelentős. Bár az ilyen kvázi-társadalmi (nem intézményes és nem kvázi-intézményes szabályok által létrehozott) kapcsolatra csak az elmélet eklektikus szintjén lehetnénk tekintettel, az empirikus kutatásban esetleg érdemes tekintettel lenni.

Ha szemléltető példáért visszatérünk a 2. ábrán bemutatott üzemi hálózati diagramra, abban nem látunk jelentős hűségi társadalmi hálózatot kirajzolódni. Azonban ez valószínűleg nem az ilyen hálózat hiányának, hanem inkább annak tulajdonítható, hogy a szociometriai felmérés azon kérdései, amelyekkel az üzemen belüli társadalmi kapcsolatokat igyekeztem felmérni, a partneri társadalmi kapcsolatok felméréséhez képest jóval kevésbé alkalmasak a hűségi kapcsolatok felmérésére. Egyrészt azért, mert a kérdéseketeknek azokat a személyeket kellett megnevezniük, akikkel viszonylag a legjelentősebb kapcsolataik fűződnek, vagy akikkel leginkább szeretnének kapcsolatot létesíteni. Így a jelentős társadalmi erővel rendelkező egyének főleg olyan személyeket választottak, akik szintén jelentős erővel rendelkeznek; azaz a jelentős erővel rendelkező hűdíjazók a kis erővel vagy viszonylag kisebb erővel rendelkező hűdíjasait többnyire nem választották. Másrészt hűdíjazó hálózati helyzetek elnyerésére általában jóval többen törekszenek vagy – amennyiben esélyt látnának ilyen helyzetek elérésére – törekednének, mint ahány hűdíjasra a hatalommal, illetve a viszonylag nagy társadalmi erővel rendelkező egyének igényt tartanak. Így a hűdíjazók szempontjából a hűdíjasok személy szerint nagyrészt cserélhetőek, az előbbieket nem feltétlenül ragaszkodnak mindenkor hűdíjasaikhoz, ezért személy szerint valószínűleg nem választják őket.⁷

⁷ Tehát valószínű, hogy a hűdíjasok többnyire egyoldalúan választják hűdíjazóikat. Azonban az egyoldalú választások mégsem alkalmasak a hűségi kapcsolatok jelzésére, mert a kis általános társadalmi erővel rendelkező és hűségi kapcsolatokkal nem rendelkező egyének egyoldalúan éppúgy választhatnak közepes vagy nagy általános társadalmi erővel rendelkező egyéneket, mint a hűségi kapcsolatokkal rendelkező egyének.

A hálózati diagram alapján is következtethetünk néhány hűségi kapcsolatra a szóban forgó üzemben. Például a 7-es és a 40-es sz. munkást valószínűleg hűségi társadalmi kapcsolat fűzi a VI-os sz. vezetőhöz, valamint a 14-es sz. munkást (társadalmi vagy csupán személyes) hűségi kapcsolat fűzi a III-as sz. vezetőhöz. Azonban az adott kutatásban – az előző bekezdésben említett problémára tekintettel – igyekeztem más módon is felmérni a hűségi kapcsolatokat. A munkások körében végzett személyes interjúk kötetlen részében rákérdeztem arra, hogy a kis általános erővel rendelkező munkások közül kiket segítenek rendszeresen a viszonylag nagy erővel rendelkező munkások abban, hogy az előbbiek megfelelő teljesítményt érjenek el.

A fent említett kérdésre adott válaszok szerint – ha itt csak a kis átlagos társadalmi erővel rendelkező munkásokat nézzük – jellemzően a pártolt helyzetben lévő, illetve a pártolt társadalmi osztályhoz tartozó munkások körében találunk hűdíjasokat. A tizenkét pártolt helyzetben lévő munkás közül (a hálózati diagramon egy munkás a nem válaszolók között található) a rövideg kedvéért eltekintek a négy revolveresztergályostól, akik a szóban forgó szempontból – a gépbeállítókhoz fűződő egybeesési érdekviszonyok révén – sajátos helyzetben vannak.⁸ A fennmaradó nyolc munkást figyelembe véve, hat munkást (49., 60., 61, 68., 70., 79.) segíti rendszeresen valamelyik nagy (illetve közülük egy munkást közepes) általános erővel rendelkező munkás a megfelelő teljesítmény elérésében. A gyenge tolerált helyzetben lévő munkások között egy olyan munkást találunk (71.), aki rendszeresen számíthat közepes vagy nagy általános erővel rendelkező munkás segítségére, a kiszolgáltatott helyzetben lévők között egyet sem.

Összegzés

E tanulmányban a társadalmi hálózatokra vonatkozó elméleti felfogást egy szociológiai társadalomelméleten belül fejtettem ki, amelyet az intézményes szociológia elméletének nevezek. Az első részben a laza társadalmi kapcsolat fogalmával összefüggésben határoztam meg a társadalmi hálózat fogalmát. Felfogásom szerint a társadalmi hálózat intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és laza társadalmi kapcsolataik összessége. Ráműtattam arra, hogy a társadalmi hálózaton belüli laza társadalmi kapcsolatok adott érdekek érvényesítésére aktualizálódnak, az általuk meghatározott szándékosan pozitív társadalmi hatások és kölcsönhatások alkalomszerűek az egyének között, és egy átfogó csere keretében valósulnak meg.

A második részben a laza társadalmi kapcsolatok fő típusainak megfelelően különböztettem meg egymástól a partnerségi és a hűségi társadalmi hálózatot. A partnerségi társadalmi hálózat együttesen kialakított intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott partneri társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és partneri társadalmi kapcsolataik összessége. A hűségi társadalmi hálózat döntően a hűdíjazó vagy hűdíjazók által kialakított

⁸ A revolveresztergályos gépbeállítók munkaköri feladatai közé tartozik a revolveresztergályos gépkezelők segítése, és az előbbiek keresete függ az utóbbiak teljesítményétől.

intézményes társadalmi erkölcs, valamint ezen erkölcs érvényességi körébe eső, és az adott erkölcsi szabályok által létrehozott hűségi társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és hűségi társadalmi kapcsolataik összessége.

Végül megjegyzem, hogy az intézményes szociológia elméletében sajátosan határozom meg a társadalmi struktúra fogalmát, és ez lehetőséget nyújt annak elemzésére, hogy a társadalmi struktúra történetileg, illetve hosszabb távon nagyrészt meghatározza a társadalmi hálózatok kialakulását (Farkas 2019: 114–118). Eszerint egy adott társadalomban a társadalmi hálózatok főleg a hatalmi helyzetben lévő egyének köré szerveződve, illetve a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez kapcsolódóan alakulnak ki, és jellemzően kialakul egyrészt egy hatalmi-partnerségi társadalmi hálózat, másrészt egy hűségi társadalmi hálózat. Ezek a hálózatok azután – erre az elmélet engedményes szintjén lehetünk tekintettel – a valóságban visszahatnak a társadalmi struktúrára.

Hivatkozott irodalom

- Arriola, Leonardo R. (2009): Patronage and Political Stability in Africa. *Comparative Political Studies* 42(2): 1339–1362. <https://doi.org/10.1177%2F0010414009332126>
- Bloch, Marc (2002): *A feudális társadalom*. Budapest: Osiris.
- Borgatti, Stephen P. és Daniel S. Halgin (2011): On network theory. *Organization Science* 22(5): 1168–1181. <https://doi.org/10.1287/orsc.1100.0641>
- Borgatti, Stephen P., Martin G. Everett és Jeffrey C. Johnson (2013): *Analyzing Social Networks*. Los Angeles, CA: Sage Publications.
- Borgatti, Stephen P. és Virginie Lopez-Kidwell (2011): Network Theory. In *The SAGE Handbook of Social Network Analysis*. John Scott and Peter J. Carrington (szerk.). London: SAGE Publications, 40–54. <https://doi.org/10.4135/9781446294413.n4>
- Burt, Ronald S. (1982): *Toward a Structural Theory of Action. Network Models of Social Structure, Perception and Action*. New York, NY: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-147150-7.50014-4>
- Castells, Manuel (2010): *The Rise of the Network Society. Volume I.* (2nd edn). Malden, MA: Wiley-Blackwell
- Corriveau, Louis (2018): The Constitution of Patron-Client Relations and Patronage Appointments: A Study of Open and Limited Access. *Constitutional Political Economy* 29(3): 268–280. <https://doi.org/10.1007/s10602-018-9266-1>
- Crossley, Nick és Gemma Edwards (2016): Cases, Mechanisms and the Real: The Theory and Methodology of Mixed-Method Social Network Analysis. *Sociological Research Online* 21(2): 217–285. <https://doi.org/10.5153/sro.3920>
- Degenne, Alain és Michel Forsé (2010): *Introducing Social Networks*. London: Sage Publications.
- Egorov, Georgy és Konstantin Sonin (2011): Dictators and their Viziers: Endogenizing the Loyalty-Competence Trade-off. *Journal of the European Economic Association* 9(5): 903–930. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2011.01033.x>
- Eisenstadt, S. N. és Louis Roniger (1980): Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange. *Comparative Studies in Society and History* 22(1): 42–77. <https://doi.org/10.1017/S0010417500009154>
- Farkas Zoltán (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: Bíbor. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- Farkas Zoltán (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas Zoltán (2013): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc: Bíbor. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas Zoltán (2019): A társadalmi struktúra fogalma, összetettsége és a társadalmi hálózatok. *JEL-KÉP* 2: 101–123. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2019.2.101>
- Farkas Zoltán (2021a): A társadalmi csoport fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány* 12(1): 61–80. <https://www.researchgate.net/publication/350134033>
- Farkas Zoltán (2021b): Social Positions and Social Statuses on a Shop Floor: An Empirical Illustration of the Theoretical Conception. *Belvedere Meridionale* 33(3): 5–38. <https://doi.org/10.14232/belv.2021.3.1>
- Farkas Zoltán (2022): A közjavak, a társadalmi egyesülés és az együttes cselekvés. *Kultúra és Közösség* 4/13(1) megjelenés alatt.

- Ferguson, William D. (2013): *Collective Action and Exchange: A Game-Theoretic Approach to Contemporary Political Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Freeman, Linton C. (1996): Cliques, Galois Lattices, and the Structure of Human Social Groups. *Social Networks* 18(3): 173–187. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(95\)00271-5](https://doi.org/10.1016/0378-8733(95)00271-5)
- Freeman, Linton C. (2004): *The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science*. Vancouver: Empirical Press
- Fuhse, Jan A. (2015): Theorizing Social Networks: The Relational Sociology of and Around Harrison White. *International Review of Sociology* 25(1): 15–44. <https://doi.org/10.1080/03906701.2014.997968>
- Granovetter, Mark S. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78(6): 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Grindle, Merilee S. (2012): *Jobs for the Boys. Patronage and the State in Comparative Perspective*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674065185>
- Jiang, Junyan (2018): Making Bureaucracy Work: Patronage Networks, Performance Incentives, and Economic Development in China. *American Journal of Political Science* 62(4): 982–999. <https://doi.org/10.1111/ajps.12394>
- Keefer, Philip – Razvan Vlaicu (2008): Democracy, Credibility, and Clientelism. *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 24., No. 2., 371–406. pp. <https://doi.org/10.1093/jleo/ewm054>
- Kitschelt, Herbert és Steven I. Wilkinson (eds.) (2007): *Patrons, Clients and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511585869>
- Kitschelt, Herbert (2007): The Demise of Clientelism in Affluent Capitalist Democracies. In Herbert Kitschelt és Steven I. Wilkinson (szerk.). *Patrons, Clients and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 298–321. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511585869.013>
- Knoke, David és James H. Kuklinski (1982): *Network Analysis*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Lei, Li (2018): Behavior Analysis in Social Networks. In Reda Alhajj és Jon Rokne (szerk.). *Encyclopedia of Social Network Analysis and Mining*. (2nd edn). New York, NY: Springer, 140–150. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-7131-2_110198
- Lin, Nan (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815447>
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power. Volume I: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Martin, John L. (2009): *Social Structures*. Princeton, NJ and Oxford, UK: Princeton University Press.
- Molm, Linda D. (2014): Small Groups, Networks, and Social Interaction. In Masamichi Sasaki, Jack Goldstone, Ekkart Zimmermann és Stephen K. Sanderson (szerk.). *Concise Encyclopedia of Comparative Sociology*. Leiden: Brill, 474–481.
- Scott, John (2009): *Social Network Analysis: A Handbook*. (2nd edn). London: Sage Publications.
- Sekeris, Petros G. (2011): Endogenous Elites: Power Structure and Patron–Client Relationships. *Economics of Governance* 12(3): 237–258. <https://doi.org/10.1007/s10101-010-0093-8>
- Singh, Sourabh (2019): How Should We Study Relational Structure? Critically Comparing the Epistemological Positions of Social Network Analysis and Field Theory. *Sociology* 53(4): 762–778. <https://doi.org/10.1177/0038038518821307>
- Theobald, Robin (1992): On the Survival of Patronage in Developed Societies. *European Journal of Sociology* 33(1): 183–191. <https://doi.org/10.1017/S0003975600006408>
- Wasserman, Stanley és Katherine Faust (1994): *Social Network Analysis. Methods and Applications*. New York, NY: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478>
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wellman, Barry és Stephen D. Berkowitz (1988): Introduction. Studying Social Structures. In Barry Wellman és Stephen D. Berkowitz (szerk.). *Social Structures. A Network Approach*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 1–14.
- Wellman, Barry (2002): Structural Analysis: From Method and Metaphor to Theory and Substance. In John Scott (szerk.). *Social Networks. Critical Concepts in Sociology. Volume I*. London: Routledge, 81–122.

Farkas Zoltán

szociológus, Miskolci Egyetem